

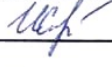
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Гарант освітньої програми
Анастасія Большакова

_____ 2020 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Проректор з
навчальної роботи
Інна СТАШЕВСЬКА

_____ 2020 р.

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї
(шифр і назва навчальної дисципліни)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

_____ перший (бакалаврський) рівень
(назва рівня вищої освіти)

галузь знань _____ 05 Соціальні та поведінкові науки
(шифр та назва галузі знань)

спеціальність _____ 053 Психологія
(код і назва спеціальності)

освітня програма _____ Психологія
(назва освітньої програми)

кваліфікація _____ бакалавр психології

факультет _____ соціальних комунікацій

Харків 2020

Конспект лекцій ПСИХОЛОГІЯ СІМ'ї
(назва навчальної дисципліни)

Розробник:

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки

Перевозна Тетяна Олексіївна

Затверджено на засіданні кафедри психології та педагогіки,
протокол № 2 від « 21 » серпня 2020 р.

Голова групи
забезпечення
д.психол.н., професор
Завідувач кафедри
психології та педагогіки,
д.психол.н., професор

Анастасія
БОЛЬШАКОВА

Анастасія
БОЛЬШАКОВА

Затверджено на засіданні ради факультету соціальних комунікацій
протокол № 1 від « 25 » серпня 2020 р.

Голова ради факультету

Алла СОЛЯНИК

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

«Психологія сім'ї» – навчальна дисципліна, яка в контексті сучасних досягнень психологічної науки посилює теоретичну та практичну професійну підготовку бакалаврів з психології.

Мета: – Засвоєння системи психологічних знань щодо різних аспектів розвитку та функціонування сім'ї, основних понять психології сім'ї, соціально-психологічну модель сімейних стосунків, застосовувати отримані знання у процесі надання психологічної допомоги з профілактики та корекції проблем сімейної взаємодії.

Завдання:

1. Сформувати цілісну систему знань з психології сім'ї, що стосуються феномену, загальних засад, методології, структури, функцій, історії розвитку та її провідних сучасних тенденцій.

2. Розкрити соціально-психологічні особливості формування та функціонування сім'ї, причин та наслідків патогенних впливів.

3. Сформувати уявлення про місце психології сім'ї в контексті інших психологічних дисциплін, зв'язку з іншими суміжними дисциплінами.

4. Ознайомити студентів з основними методами психологічного дослідження сім'ї.

5. Ознайомити студентів із загально-психологічними фундаментальними проблемами, вирішуваними психологією сім'ї.

6. Сформувати практичні навички та вміння при застосуванні психологічних діагностичних методик, навчитись інтерпретувати одержані дані відповідно до завдання, скласти висновок на основі одержаних результатів.

Найменування та опис компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни.

Загальні компетентності:

- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність бути критичним і самокритичним.
- Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

Професійні компетентності:

- Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології
- Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.
  - Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.
  - Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел
  - Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій
  - Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження
  - Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації
  - Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову)
  - Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну роботу відповідно до запиту
  - Здатність дотримуватися норм професійної етики
  - Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку
  - Здатність аналізувати соціокультурні процеси та явища з точки зору їх впливу на психічне благополуччя людини
  - Здатність використовувати засоби культури та мистецтва у просвітницькій, психопрофілактичній діяльності та наданні психологічної допомоги різним верствам населення.

Результати навчання.

Вивчення даної дисципліни забезпечує досягнення таких програмних результатів навчання:

- Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання
- Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань
- Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.
- Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел
Формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження

- Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання
- Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника
- Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

Заліковий модуль 1. ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1.

Психологічні особливості сучасної сім'ї

Лекція №1.

Тема: Сім'я як соціально-психологічний феномен.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про сім'ю як соціально-психологічний феномен.

Література:

1. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. – К.: Ніка-центр, 2011. – 296 с.
2. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
3. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
4. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.
5. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

Основний зміст:

Сім'я - це особлива жива соціальна система, що знаходиться в постійній взаємодії з навколишнім середовищем, як природного, біологічного, так і з соціальної. Функціонування сім'ї підпорядковується двом основним взаємодоповнюючим законам – закону гомеостазу (спрямованості на збереження сталості і стабільності) і закону розвитку (сім'я, як і будь-яка система, може бути охарактеризована в історичному аспекті в термінах генезису, розвитку і ліквідації). Із соціально-психологічного погляду сім'я є малою соціальною групою людей, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги. **Сім'я як мала група** має певні особливості: жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень; чітко окреслену гетерогенність складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо; закритий характер сімейної групи, що

зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї, мало того, іноді неможливістю виходу із сім'ї; чітко визначену поліфункціональність сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер; чітко окреслену емоційність сімейних стосунків. **Функції сім'ї:** економічну, що спрямована здебільшого на забезпечення матеріальних, господарсько-побутових потреб; регулятивну, що полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади; репродуктивну, що спрямована на народження дітей і продовження людського роду; сексуальну, що передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення; виховну, що реалізується у трьох аспектах - первинна соціалізація дитини; постійний вплив дітей на їхніх батьків, а також систематичний виховний вплив сімейної групи на кожного свого члена; комунікативну, що задовольняє потреби членів сім'ї у спілкуванні і взаємодії один з одним і соціумом, багато в чому визначаючи характер сприйняття останнього; рекреативну, що передбачає організацію дозвілля і відпочинок; психотерапевтичну, що реалізується у двох аспектах - "погладжування" (ласка й увага один до одного) і "резонування" (розуміння і допомога один одному в оцінюванні позицій з важливих проблем, підтримування іншого в його самореалізації й особистісному розвитку). Важливою характеристикою сім'ї є її **структура** - склад і кількість членів сім'ї, а також система сімейних взаємин, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету, зв'язки горизонтальні (чоловік - дружина) і вертикальні (батьки - діти), рольову взаємодію як сукупність установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів. У структурі сім'ї розрізняють структуру сімейних ролей, сімейні підсистеми і межі між ними, що є своєрідними механізмами, за допомогою яких сім'ї виконують свої функції. **Структура**

сімейних ролей диктує членам сім'ї що, коли й у якій послідовності вони мають робити, вступаючи у взаємовідносини. **Сімейні підсистеми** - це диференційована сукупність сімейних ролей, що передбачає вибіркоче виконання сімейних функцій. За **структурою влади** розрізняють авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї.

Питання для самостійної роботи:

1. Особливості шлюбно-сімейних стосунків у різних культурах.
2. Особливості сучасної сім'ї.
3. Розведення понять «шлюб» та «сім'я».
4. Форми організації шлюбно-сімейних стосунків в історичному контексті.
5. Тенденції розвитку альтернативних форм шлюбно-сімейних стосунків.

Лекція №2.

Тема: Провідні концепції шлюбно-сімейних стосунків.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про сім'ю як соціально-психологічний феномен.

Література:

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96с.
2. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
3. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб. / [М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.] ; за заг. ред. М.С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
4. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.
5. Психологія сім'ї: навчальний посібник / За заг. ред.: В.М. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2008. – 238 с.

Основний зміст:

Згідно з **функціональним підходом**, сімейні стосунки є похідними від способу життя сім'ї та сімейного укладу, обумовлені соціокультурними функціями сім'ї і будуються на системі соціокультурних ролей,

пов'язаних з шлюбом, спорідненістю і батьківством. Найяскравішими представниками функціонального підходу є Е. Дюркгейм, Б. Малиновський, У. Огборн, Т. Парсонс, Е. Берджесс. Слід зазначити, що функціональний підхід, як і еволюційний, також спрямований на пошук того спільного, що притаманне різним типам сімей в ході історії, але зосереджує увагу не тільки на універсальності сім'ї, на її історичних формах, а й на соціокультурних функціях сім'ї і на взаємозв'язках соціокультурних ролей, пов'язаних з шлюбом та спорідненістю. Представники функціоналізму зробили значний вклад у розробку соціально-психологічних проблем сім'ї. **Психоаналітична концепція.** Проблематика вибору партнера. Стадії розвитку лібідо. **Біхевіоральні та когнітивні концепції.** Роль соціокультурних та біологічних фільтрів в оцінці потенційного партнера. Комплексні поведінкові еквіваленти. Концепція Е.Берна. Сімейні ігри. Концепція В.Франкла. Сенс кохання та сім'ї. Концепція Е.Фрома. . Кругова теорія кохання А. Райса. Теорія «стимул-цінність-роль» Б.Мурстейна. Теорії фільтрів А.Керкгоффа та К.Девіса. Інструментальна теорія підбору Р.Сентерса. Теорія кохання Р.Стернберга. Теорія кохання Т.Кемпера. Теорія кохання Д.А.Лі. Типологія видів любові. Діяльнісний підхід до психології сімейних стосунків. Дослідженням шлюбно-сімейних взаємостосунків приділяють увагу багато українських дослідників, таких як Л.М.Пучкова, М.Є.Жидко, О.С.Кочарян, О.В.Волошок, О.Ю.Сидоренко, О.С.Язвинська, Н.Є.Хлопоніна та ін. Отримані дані свідчать про зміни, що відбуваються в суспільній свідомості. Послаблення стереотипів, індивідуалізація взаємин, особистісна орієнтація ставлять молодих людей перед необхідністю усвідомлення власних бажань, схильностей, настанов. Молоді люди відчувають необхідність реалізовувати себе в різних сферах життєдіяльності, більшість бажає розподіляти обов'язки залежно не від статі, а від особистісних прагнень. У зв'язку з тим, що стереотипний розподіл ролей більш негативно відбивається на жінці, чоловіки більш

схильні захищати традиційний рольовий розподіл в сім'ї. У працях, присвячених проблемам шлюбу та сім'ї, спостерігається суперечливість у критеріях успішності, адаптивності та функціональності родини. З одного боку сім'я традиційно визначається через її інституційні властивості (М. Гіренко, Т. Димнова, Н. Краснов, Т. Литкіна), а з іншого – дослідники акцентують увагу на деінституційному характері подружніх стосунків (С. Голод, А. Жвінклєне, В.Пищик та ін.). Як зазначає Л. Карцева, дослідники часто не уточнюють, про що саме йдеться – про сім'ю як соціальний інститут, або малу групу, або як систему, – і це породжує велику кількість суперечностей. У цьому сенсі найбільш адекватним є системний підхід, який розглядає шлюб як цілісну систему, метою якої є, з одного боку, саморозвиток, а з іншого – стабілізація наявного стану справ.

Питання для самостійної роботи:

1. Морально-етичний аспект сімейних стосунків.
2. Кохання як мотив створення сім'ї.
3. Теорії вибору шлюбних стосунків.
4. Поняття та чинники психологічної готовності до створення сім'ї.

Лекція 3.

Тема: Роль кохання в створенні та функціонуванні сім'ї.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про роль кохання в створенні сім'ї..

Література:

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96с.
2. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. – К.: Ніка-центр, 2011. – 296 с.
3. Коцур Н.І. Психогігієна: навч. посіб. Чернівці: Книги XXI, 2005
4. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. П Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
5. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

Основний зміст:

Психологи вважають **любов** виборчим ставленням до представника протилежної статі як до унікальної цілісної особистості. В психології існують **моделі любові**, які умовно розділені на «песимістичні» і «оптимістичні». Теоретики песимістичного напрямку підкреслюють момент залежності закоханого від об'єкта його любові й зв'язок любові з негативними переживаннями, насамперед зі страхом любові. «Оптимістичні» моделі любові пов'язані з концепцією А.Маслоу й інших представників гуманістичної психології. Любов у цих моделях характеризується зняттям тривожності й повним психологічним комфортом. Психологія закоханості. Ритуали дошлюбної поведінки. Секс як засіб задоволення несексуальних потреб у молодих людей. Види мотивації вступу у шлюб. Теорії вибору шлюбного партнера. Мотивація взяття шлюбу: інтимно-особистісні, морально-психологічні, сімейно-батьківські та господарсько-побутові мотиви. Психологи протягом багатьох років намагалися розібратися: яким чином люди обирають шлюбного партнера? Однак єдиним змістовним узагальненням може стати визнання того, що цей процес набагато складніший, ніж представляється на перший погляд. Одним з перших став міркувати над причинами вступу до шлюбу засновник класичного **психоаналізу З.Фрейд**. Його психоаналітична теорія спирається на припущення, що діти прагнуть до батьків протилежної статі. Завдяки складному несвідомому процесу вони можуть переносити любов, випробовувану ними до цього батька, на інші, суспільно схвалювані, об'єкти - на свого потенційного чоловіка й жінку. Найбільше поширення й популярність у закордонній соціальній психології одержали наступні теорії: **Теорія комплементарних потреб (взаємодоповнюючих потреб) Р.Уінча** полягає у тому, що протилежності притягаються, тобто у виборі партнера кожний індивідуум шукає того, від кого очікує максимум задоволення потреб. Закохані повинні мати подібність соціальних рис і психологічно доповнювати один одного. Ця теорія не стверджує, що кожний може знайти людину, яка б повністю задовольняла його потреби. Вона допомагає

розібратися, чому кожний вважає привабливими тільки деяких із усього «поля обранців». Відповідно до цієї теорії, наприклад, привабливою для владного чоловіка може бути лагідна жінка, а спокійному й м'якому чоловікові подобаються енергійні й впевнені жінки. **Інструментальна теорія** добору чоловіка й дружини, розроблена **Р.Сентерсом**, також приділяє першорядну увагу задоволенню потреб, але при цьому стверджує, що одні потреби більше важливі, чим інші, деякі з них більше властиві чиї потреби схожі з його власними або доповнюють їх. **Теорія «стимул-цінність-роль»**, або «обмін і максимальна вигода» **Б. Мурстейна** (1976), ґрунтується на двох найважливіших постулатах. Перший полягає в тому, що на кожному щаблі розвитку взаємин партнерів міцність стосунків залежить від так званої рівності обміну. Іншими словами, відбувається своєрідний облік плюсів і мінусів, активів і пасивів кожного партнера. У результаті, хоча партнери можуть і не усвідомлювати цього, встановлюється деякий баланс позитивних і негативних характеристик кожного. Якщо активи, або стимули вступу в шлюб, перевищують пасиви, то приймається рішення про висновок подружнього союзу. Другий постулат полягає в тому, що шлюбний вибір містить у собі серію послідовних стадій, через які повинні пройти молоді люди. Той, хто не відповідає умовам кожної стадії, чоловікам, чи жінкам, і навпаки. Ідея існування декількох стадій у процесі вибору шлюбного партнера лежить і в основі **теорії «фільтрів» А. Керкгоффа й К.Девіса**. Схематично даний процес можна представити як послідовне проходження через серію фільтрів, які поступово відсівають людей з безлічі можливих партнерів і звужують індивідуальний вибір. Перший фільтр - місце проживання - відсіває тих потенційних партнерів, з якими людина ніколи не зможе зустрітися. Потім фільтр гомогамії виключає тих, хто не підходить за соціальними критеріями. На цьому етапі людина вступає в контакти з людьми, які здаються привабливими. На наступних стадіях встановлюються подібність цінностей і сумісність ролевих очікувань. Результатом проходження через всі фільтри є вступ у шлюб. **«Кругова теорія любові» А.**

Рейса пояснює механізм вибору шлюбного партнера через реалізацію чотирьох послідовних, взаємозалежних процесів. 1. Встановлення взаємозв'язку. 2. Саморозкриття. 3. Формування взаємної залежності. 4. Реалізація основних потреб особистості, якими, на думку А.Рейса, є потреби в любові, довірі, стимуляції ким-небудь її амбіцій тощо.

Питання для самостійної роботи:

5. Морально-етичний аспект сімейних стосунків.
6. Кохання як мотив створення сім'ї.
7. Теорії вибору шлюбних стосунків.
8. Поняття та чинники психологічної готовності до створення сім'ї.
9. Поняття життєвого та сексуального сценарію.

Лекція 4.

Тема: Життєвий цикл сім'ї.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про життєвий цикл сім'ї..

Література:

1. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
2. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. П Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
3. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб. / [М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.] ; за заг. ред. М.С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
4. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горещька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.

Основний зміст:

Життєвий цикл сім'ї - це історія життя сім'ї, її протяжність в часі, власна динаміка сімейного життя. Це поняття використовується соціологами, психологами, психотерапевтами для опису ряду характерних для нуклеарної сім'ї найважливіших подій. **Стадія життєвого циклу** – це відстань від однієї сімейної події до іншої. Ідея життєвого циклу прийшла з соціології, спочатку виділяли 24 стадії життєвого циклу (Дюваль, Хіл, 1948 г.). У 60-х роках 20 століття, коли це поняття стали розглядати в психотерапії, життєвий цикл

сім'ї став зводитися до 7-8 стадій. В даний час існують різні підходи до виділення стадій життєвого циклу сім'ї. 4 основні стадії життєвого циклу: 1) стадія предбатьківства - від укладення шлюбу до народження первістка; 2) стадія репродуктивного батьківства - період між народженням першого і останнього дитини (він може перетинатися, а в разі народження однієї дитини збігатися з наступним); 3) стадія соціалізованої батьківства (стадія виховання) - період від народження першого до виділення із сім'ї останньої дитини; 4) стадія прабатька - період від народження першого онука і до смерті одного з прабатьків (прабатьки стають бабусею і дідусем). Критеріями для розподілу життєвого циклу сім'ї на стадії в психологічній літературі є: зміни окремих функцій сім'ї; зміни структури сім'ї; зміни способів внутрісімейної комунікації. Виходячи з цього, виділяють наступні стадії життєвого циклу і завдання розвитку сім'ї на кожній стадії: 1. Період дошлюбного залицяння. 2. Молода подружня пара без дітей. 3. Молода сім'я з маленькими дітьми. 4. Сім'я з дітьми школярами і підлітками (зріла сім'я). 5. Сім'я з дорослими дітьми. Відділення дітей від батьків. 6. Старіюча сім'я.

Завдання розвитку сім'ї – це вимоги, що пред'являються зовнішнім середовищем, з якими сім'я як система повинна впоратися на кожній стадії, щоб успішно розвиватися.

1.Період дошлюбного залицяння. Завдання розвитку сім'ї: - набуття досвіду спілкування з представниками іншої статі; - досягнення часткової, матеріальної та психологічної незалежності від батьківської сім'ї; - вибір шлюбного партнера; набуття досвіду емоційної та ділової взаємодії. Період дошлюбного залицяння може затягнутися. Виділяють наступні причини цього явища: фінансово-економічні труднощі; психологічні («синдром єврейської матері»).

2. Молода подружня пара без дітей. Завдання розвитку сім'ї: - диференціація від батьківської сім'ї; - визначення зовнішніх і внутрішніх кордонів сім'ї; - первинне узгодження подружніх ролей; - формування внутрісімейної комунікації.

3. Молода сім'я з маленькими дітьми. Завдання розвитку сім'ї: - поділ і узгодження ролей, пов'язаних з батьківством і материнством; - пристосування до великих

фізичних і психічних навантажень; - адаптація до обмеження загальної активності за межами сім'ї та ін.

4. Сім'я з дітьми школярами і підлітками або зріла сім'я (подружжя середнього віку). Критерієм зрілості сім'ї виступає тривалість її існування (не менше 7-10 років). На зрілу стадію сімейного життя доводиться вікова криза 30 років (підведення підсумків та корекція життєвих планів). Завдання розвитку для сім'ї школяра: 1. Перерозподіл обов'язків або зон відповідальності. 2. Перерозподіл часу. 3. Перевизначення кордонів сім'ї. Для зовсім молодих шлюбів характерні не тільки початкове входження в соціальні ролі чоловіка і дружини та ін. Цей період шлюбного життя є найважчою і найнебезпечнішою з точки зору стабільності сім'ї. Молода пара може відчувати пов'язані з народженням і вихованням дітей напруженість сімейного бюджету, різке скорочення часу і обмеження можливостей для організації відпочинку та дозвілля, зростання фізичної і нервової втоми. Загострюються проблеми професійного просування і досягнення суспільного статусу. Все це впливає на любов і дружбу подружжя. Завдання розвитку для сім'ї підлітка: 1. Перерозподіл автономії та контролю між батьками і підлітком. 2. Зміна типу батьківського ставлення та поведінки. 3. Підготовка до відходу дитини з дому. 4. Перегляд подружніх взаємин. Рішення цього завдання обумовлено: а) проходженням подружжя через кризу тридцятиріччя; б) повним закінченням періоду «романтичної любові».

5. Сім'я з дорослими дітьми. Відділення дітей від батьків. Дана стадія називається «подружжям зрілого віку». Вона припадає на вік подружжя 45-60 років. Завдання розвитку сім'ї: 1) Реконструкція подружніх відносин. Рішення цього завдання обумовлено наступними важливими моментами: - відбуваються суттєві зміни у функціонування організму подружжя; - подружжя переживає чергову вікову кризу; - діти залишають сім'ю. 2) Сепарація (відділення) дитини від сім'ї. 3) Коректне відпущення дитини з дому. Дослідники виділяють два види такої позиції: а) респонсивна – вибираюча. Ця позиція означає, що молода людина, йдучи з дому, робить це з власної волі і знає, що завжди може звернутися за підтримкою або

повернутися. б) реактивна - вимушена. При даній позиції молода людина покидає батьківський будинок всупереч бажанню або залишається всупереч бажанню, наприклад, з почуття провини. Найкращу підтримку дітям надають батьки, які не припиняють активного партнерського діалогу зі своїми дорослими дітьми, довіряють їм і поважають їх рішення. 6. Старіюча сім'я. Старіюча сім'я - це сім'я, яка виконала свою батьківську функцію. Завдання розвитку сім'ї: 1. Адаптація до відходу або із виходом на пенсію. 2. Переструктурування подружжя вільного часу. 3. Перегляд подружніх взаємин. Рішення цього завдання обумовлено тим, що чоловік і жінка разом можуть проводити до 24 годин на добу.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття циклу та динаміки шлюбно-сімейних стосунків.
2. Динаміка розвитку дошлюбних стосунків.
3. Особливості подружнього життя до народження дітей.
4. Рольовий розподіл у сім'ї.
5. Поняття сімейної самосвідомості.

Лекція 5.

Тема: Сім'я та її вплив на формування особистості дитини.

Мета вивчення: Засвоєння впливу сім'ї на виховання людини та розвиток суспільства.

Література:

1. Барнс Р. Як вітчиму стати батьком. – Львів: Свічадо, 2014. – 190 с.
2. Бондаровська В. М. Діти як психологічне зеркало сім'ї та суспільства. К.: Ред. Загально-пед. газ., 2012. – 124 с.
3. Гончаров В.Л. Батько – особлива посада: роль батька в становленні особистості. К.: Шк. світ, 2010.
4. Психологія сім'ї: навчальний посібник / За заг. ред.: В.М. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2008. – 238 с.
5. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. – Львів, 2008. – 334 с.
6. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13

грудня 2012 року). – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка.
– 2012. – С. 423-426.

Основний зміст:

Для з'ясування **особливостей організації виховного процесу в сім'ї** в сучасній психологічній науці прийнято виділяти такі напрямки її психологічного аналізу. **Склад сім'ї**. Інший напрямок психологічного аналізу – **характеристика сім'ї**, яка визначається за критеріями гармонійності або проблемності взаємовідносин. Повна сім'я, в якій наявні всі типи взаємовідносин, називається повноцінною і в педагогічній психології переважно характеризується як гармонійна. Внутрішньо-сімейні відносини у таких сім'ях відповідають принципів гуманності – формуванню й прояву ставлень до іншого, як до себе, і до себе, як до іншого, а також передбачають взаємну повагу і вимогливість, доброту і щедрість, щиросердність і відвертість. Психологічному аналізу піддається також типовий стан (**мікроклімат сім'ї**) – у психології розуміють як спосіб самопочуття, найбільш характерний для всіх членів сім'ї, який визначає їхнє ставлення до неї. Тут розрізняють емоційно комфортні сім'ї (переважно діти переживають відчуття захищеності, емоційний комфорт); тривожні сім'ї (їх мікроклімат – найчастіше проекція відповідних особистісних характеристик батьків; у тривожних матерів часто виростають тривожні діти, що тривалий час позначатиметься на їх розвитку); сім'ї, яким притаманний емоційно-психологічний дискомфорт і нервово-психічне напруження. Напрямок психологічного аналізу є також **стиль сімейного виховання**, який у психології прийнято визначати як своєрідне поєднання батьками соціальних вимог (очікувань) і контролюючих санкцій у своїх ставленнях до дитини. **Авторитарний виховний стиль** (в основі – тактика диктату) означає пригнічування почуття гідності, ініціативи, самостійності одними членами сім'ї (найчастіше дорослими) у інших. Жорсткі накази, примус, свавілля батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини. **Демократичний стиль сімейних стосунків** (тактика

співробітництва) передбачає не лише батьківську підтримку й допомогу дітям в їх окремих справах, а й взаєморозуміння, взаємоповагу дітей і батьків, встановлення партнерських на паритетних основах взаємин, заснованих на співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності. **Ліберальний стиль** (тактика невтручання). Система міжособистісних відносин у сім'ї будується на визнанні (доцільності) незалежного існування дорослих і дітей. Батьки як вихователі, за даним типом взаємин, найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини. Їх більше приваблює комфортне співіснування з дітьми, яке не потребує глибоких душевних переживань. За таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї – лише необхідна формальність. **Потуральний виховний стиль** (тактика опіки й безоглядної любові). Батьки власними зусиллями, працею намагаються задовольнити всі потреби дитини, відгороджуючи її від будь-яких турбот, складностей тощо. Відтак дитина, яка штучно позбавлена можливості проявляти себе в досягненні певних результатів, відповідати за наслідки своїх дій тощо, зростає інфантильною, безпорадною, безініціативною, уникає відповідальності за певні дії, рішення. Домінуючою характеристикою людини, що зростає в умовах потурального стилю, - егоцентризм. У ставленні до людей, які її оточують, діє установка: кожен, хто не ставить за мету задовольняти її потреби, - егоїст, людина небажана для подальшого спілкування, навіть ворожа. Виділяють також **нестійкий стиль виховання**, для якого характерний непрогнозований перехід батьків від одного до іншого стилю ставлення до дитини. Такі "перепади" народжують у неї недовіру до батьків, відчуженість, формують установки реагувати не на зміст звертань, вимог, а на форму. Для задоволення своїх індивідуалістичних потреб діти зазвичай намагаються використати ситуативно сприятливий емоційний фон стосунків з батьком або матір'ю. **Особливості соціалізації дитини в сім'ї**. Можливості реалізації **виховного потенціалу** сучасної сім'ї. Спілкування батьків і дітей як

детермінанта розвитку особистості дитини. Розрізняють сім'ї з різним виховним потенціалом: виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою сім'ї; виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, і недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед школи; виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї; виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психолого-педагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись у своєму впливі групі однолітків. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей. Психологія материнства. Криза першої вагітності. Батьківська позиція. Фактори, що впливають на формування батьківської позиції. Складові батьківської позиції. Психологія батьківства, особливості формування батьківської позиції. Типи батьківсько-дитячої взаємодії. Психологія бездітного шлюбу.

Питання для самостійної роботи:

1. Сім'я як інститут первинної соціалізації дитини.
2. Особливості сімейного виховання дітей в різних типах сімей.
3. Стратегії та стилі сімейного виховання.
4. Розпад сім'ї та виховання в неповних сім'ях.
5. Взаємовідносини дітей в сім'ї.

Змістовий модуль 2.

Діяльність психолога щодо надання психологічної допомоги сім'ї.

Лекція 6.

Тема: Психологічна діагностика сім'ї.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про сутність психодіагностичної функції відносно сім'ї.

Література:

1. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2000. – 528 с.
2. Коцур Н.І. Психогігієна: навч. посіб. Чернівці: Книги XXI, 2005
3. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
4. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб. / [М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.] ; за заг. ред. М.С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
5. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горещька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.

Основний зміст:

Мета і завдання психологічної діагностики сім'ї. Методи психологічного вивчення сім'ї: науково-дослідні, діагностичні, корекційно-діагностичні або корекційні. Індивідуальний і системний підходи до вивчення сім'ї. Методи визначення готовності до сімейного життя. Діагностика подружніх стосунків. Методи визначення подружньої сумісності. Методи визначення особливостей психологічного клімату сім'ї. стану (настрій, рівень тривожності, страхи тощо), характеру взаємодії з оточуючими. Можливість надання **психологічної допомоги сім'ї** залежить насамперед від правильного виявлення їїпроблеми на основі психодіагностичних даних. Існують такі психологічні **методи вивчення сім'ї: науково-дослідні**, спрямовані на теоретичне узагальнення даних, що розширюють професійний кругозір психолога-практика; **діагностичні**, за допомогою яких отримують конкретні дані, необхідні для роботи з певною сім'єю; **корекційно-діагностичні** або психотерапевтичні, спрямовані на визначення форми і змісту колекційної роботи з сім'єю. **Завдання:** з'ясування того, чи є проблема сім'ї об'єктом впливу психолога або інших фахівців (психіатра, юриста, дефектолога тощо); виявлення об'єкта психологічної допомоги (дитина, її батьки, сім'я загалом); вибір способу впливу (індивідуальна робота з дитиною, її батьками, подружньою парою, дитиною і батьком, групою дітей, батьків, сім'єю загалом); психодіагностика під час колекційного впливу з метою визначення тактики колекційного процесу (реакції членів сім'ї на психолога й один на

одного, особливості їхньої поведінки). При **індивідуальному підході** сім'я розглядається як стрес-фактор, з яким має впоратися член сім'ї, який звернувся за консультацією до психолога. Завдання психолога полягає у виявленні індивідуальних особливостей членів сім'ї, що утруднюють сімейну адаптацію. **Системний підхід** переміщує центр діагностики з індивіда на групові процеси сім'ї як системи, а проблеми членів сім'ї в цьому разі вважаються такими, що відбивають дисфункції сімейної системи.

Діагностика подружніх стосунків спрямована насамперед на виявлення факторів, що знижують задоволеність шлюбом і, отже, порушують його стабільність. Так, виявлення рівня подружньої сумісності на основі **структурно-функціонального підходу** припускає вивчення різних характеристик подружжя: **психофізіологічних властивостей** індивідуальності членів сім'ї; при цьому передбачається визначення сумісності типів вищої нервової діяльності подружжя, їхніх темпераментів з можливим використанням експрес-методик (тести-опитувальники Айзенка, Стреляу та ін.); **характерологічних властивостей** членів сім'ї (опитувальник Кеттела); **характеристик ціннісно-мотиваційної** сфери подружжя (методика ціннісних орієнтацій Рокича — Ядова, методика ТЮФ Шмельова — Болдиревої, методика "Сімейні цінності" В. Торохтія та ін.); **співвідношення психологічних сімейних ролей** (методика РОПД А. Волкової і Г. Трапезникової, методика визначення функціонально-рольової погодженості С. Ковальова, методика "Соціально-рольова адекватність" В. Торохтія та ін.).

Діагностика подружніх стосунків на основі **адаптивного підходу** припускає вивчення характеристик міжособистісних стосунків, внутрішньо сімейного спілкування і взаємодії, виявлення тих їх аспектів, що призводять до непорозумінь і конфліктів, з метою пошуку резервів адаптації подружжя один до одного. О. Бодальов і В. Столін пропонують таку **схему психодіагностики дитини** без аномалій психічного розвитку. 1. Виявлення зони конфлікту в бесіді з батьками і дитиною, а також за допомогою тестових

методик ("незавершених речень", "малюнка сім'ї" та інших проєктивних методик). 2. З'ясування змісту конфлікту під час бесіди з дитиною, а також за допомогою психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення індивідуальних особливостей дитини, її психічного, і насамперед емоційного, стану (настрій, рівень тривожності, страхи тощо), характеру взаємодії з оточуючими. 3. Визначення особливостей поведінки дитини в конфлікті на основі безпосереднього спостереження за нею, а також на підставі даних при застосуванні тесту Томаса, проєктивних методик (наприклад, малюнкового тесту Розенцвейга), бесіди з дитиною про її проблеми. Для вивчення особливостей сімейного виховання використовують опитувальники "Аналіз сімейної тривоги", "Аналіз сімейних взаємин (АСВ)" Е. Ейдемільера, тест-опитувальник ставлення батьків О. Варги, кольоровий тест стосунків О. Еткінда, тест Лірі та ін. За допомогою опитувальника АСВ виявляють психологічні причини відхилень у сімейному вихованні, спричинені насамперед особистісними проблемами батьків, що розв'язуються за рахунок дитини.

Питання для самостійної роботи:

1. Підходи до діагностики сім'ї.
2. Методики діагностики сім'ї.
3. Діагностика порушень міжособистісної комунікації в сім'ї.
4. Аналіз сімейних міфів та робота щодо їх подолання.
5. Психодіагностика в сімейному консультуванні.

Лекція 7.

Тема: Проблема психологічної сумісності та стабільності сім'ї.

Мета вивчення: Засвоїти психологічні характеристики сумісності та стабільності в сім'ї..

Література:

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96с.
2. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. – Книга 1–3. : [навч. посіб.] – К. : Главник, 2006. – 128 с.

3. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
4. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.
5. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка. – 2012. – С. 423-426.
6. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 113– 116.

Основний зміст:

Шлюбно-сімейну адаптацію розглядають як поступовий процес пристосування подружжя один до одного, до сімейного життя, в результаті якого повинен сформуватися стійкий сімейний устрій, розподіл побутових та психологічних ролей, сформований стиль спілкування та відпрацьовані прийоми вирішення й профілактики конфліктів, визначені взаємостосунки з оточуючим середовищем. Весь процес адаптації складає єдність двох компонентів: 1. Пристосування до шлюбного партнера. Тому актуальним залишається питання мотиваційних компонентів, що регулюють процес адаптації на початкових етапах становлення сім'ї. 2. Пристосування до вимог сімейного життя. Це питання невід'ємне від питання сумісності подружжя у шлюбній парі. **Сімейна сумісність** як здатність членів сім'ї узгоджувати свої дії, оптимізувати взаємостосунки в різних областях й видах спільної діяльності утворює багато рівнів. Перший рівень – це фізична й **психофізіологічна сумісність**, що передбачає тілесну сумісність, сумісність темпераментів, узгодженість сенсомоторних дій. **Другий рівень – сексуальна сумісність**. Сексуальна несумісність подружжя може стати причиною сварок і конфліктів й призвести до розлучення. Постійна фізична й емоційна незадоволеність призводить до роздратованості й може перейти в депресивні й невротичні розлади. Особливо несприятливим є сполучення агресивних партнерів або, навпаки, пасивно-підкорених типів: 1. Жінка-мати й чоловік-син. 2. Агресивна жінка й чоловік мазохистського типу. 3. Агресивний чоловік й жінка мазохистського типу. 4. Чоловік-батько й жінка-дочка. Також визначають наявність статевих дисфункцій партнерів,

наприклад, імпотенція, фригідність. **Третій рівень – інтелектуальна сумісність.** **Четвертий рівень – сумісність характерів.** **П'ятий рівень – узгодженість функціонально-рольових очікувань.** Відповідність рольових очікувань одного шлюбного партнера рольовим домаганням іншого визначаються як рольова адекватність подружжя. Оцінка подружжям рівня конфліктності в певній сфері сімейно-рольової взаємодії визначається в залежності від того, наскільки рольова поведінка шлюбного партнера співпадає з рольовими очікуваннями стосовно нього як виконавця певної сімейної ролі. **Шостий рівень – ціннісно-орієнтаційна єдність.** Майже з перших років подружнього життя індивідуальні цінності відіграють велику роль у подружніх стосунках. У кожного є інтереси, потреби, мета існування й засоби досягнення цієї мети і вони є найважливішими у житті. Якщо майбутній партнер не поділяє пріоритетів іншого, подружній союз не має шансів на успіх, навіть якщо в інших сферах люди ідеально підходять один одному. **Сьомий рівень сумісності – особистісна й соціальна зрілість** подружжя. Для гармонійного шлюбу необхідна особистісна й соціальна зрілість, підготовленість, активність й 70 стійкість у професійній сфері, здатність матеріально забезпечувати сім'ю, готовність піклуватися про виховання дітей. Психологічно зрілих партнерів відрізняє почуття обов'язку, відповідальність за свою сім'ю, витримка, гнучкість, працелюбність та делікатність. Гармонію сімейно-шлюбних стосунків з погляду на особистісні параметри визначають кілька основних елементів: емоційна сторона подружніх стосунків, ступінь прихильності; подібність їх уявлень, бачень себе, партнера, соціального миру в цілому; подібність передбачає у кожного з партнерів модель спілкування, поведінкові особливості; сексуальна й психофізіологічна сумісність партнерів; загальний культурний рівень, ступінь психічної й соціальної зрілості партнерів, збіг систем цінностей чоловіка й жінки. Виділяють три основних підходи до вирішення завдання сумісності: структурний, функціональний, адаптивний. **Структурний підхід** орієнтований на пошук оптимальних сполучень характеристик членів сім'ї;

їх визначають як гармонія, відповідність характеристик партнерів. Структурний підхід ґрунтується на тому, що сумісні партнери утворюють стійку, адаптивну й ефективну структуру. Згідно емпіричних досліджень, сумісність є подібністю або відмінністю (контрастом) характеристик партнерів. При цьому, ті властивості, що ґрунтуються на вроджених особливостях партнерів, скоріше контрастні, ніж подібні. Таким чином, сумісність чоловіка і дружини виявляється у здатності утворювати гармонійну пару, яка має ознаки цілісності, урівноваженості, завершеності. У **функціональному підході** до дослідження сумісності, суттєвою є реалізація партнерами функцій і ролей. Прийняття ролі, згідно досліджень лідерства у соціальній психології, залежить від особистісних якостей індивіда, групи й ситуації. Звідси мірою сумісності виступає рольова узгодженість. Третій підхід – **адаптивний** – орієнтований на дослідження не сумісності, а її результатів: позитивних міжособистісних взаємостосунків, ефективного спілкування. З причин можливості корекції характеристик партнерів і покращення міжособистісних стосунків цей підхід має велике практичне значення, тобто пошук ресурсів адаптації є шляхом до гармонізації шлюбу. З психологічного погляду **стабільність** ще не означає успішність шлюбу і сім'ї. Тому під стабільністю шлюбу і сім'ї розуміються такі їх особливості, що забезпечують задоволеність людини від перебування в цих соціальних інститутах, створюючи умови для особистого щастя, особистісного зростання кожного з їх членів. Розрізняють такі **фактори стабільності сім'ї**, що розподіляються за двома осями: зовнішні - внутрішні та об'єктивні - суб'єктивні.

Питання для самостійної роботи:

1. Вплив психологічних характеристик на сімейну сумісність.
2. Принцип компліментарності в типології сімей.
3. Проблема порушених уявлень членів сім'ї один про одного.
4. Динаміка сімейних стосунків, профілі шлюбів.
5. Роль адаптивних процесів в формуванні сімейних стосунків.

Лекція 8.

Тема: Проблема гендера в сімейних стосунках.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про роль гендера в сімейних стосунках.

Література:

1. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. – К.: Ніка-центр, 2011. – 296 с.
2. Коцур Н.І. Психогігієна: навч. посіб. Чернівці: Книги XXI, 2005
3. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб. / [М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.] ; за заг. ред. М.С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
4. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.
5. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

Основний зміст:

Поняття гендера, історія його вивчення. **Гендер** – соціальна особливість статі людини на відміну від біологічної статі. **Це соціально-рольовий статус**, що визначає соціальні можливості людини – чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності. Теорії фемінності – маскулінності. Основні соціально-психологічні характеристики жінок та чоловіків. Теорія статевого диморфізму Геодакяна. Поняття та особливості статевого виховання. Теорія гендерної соціалізації. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів, Синдром домогосподарки. Обмеження, котрі накладають традиційні жіноча та чоловіча роль. Переосмислення ролей жінок та чоловіків у суспільстві лежить в основі **гендерних досліджень**. Власне, увага акцентується не на одній статі, а на обох. Сьогодні наголошується на необхідності створення рівних можливостей для реалізації їхньої людської сутності. Важливою перевагою терміну «гендер» є його не обтяженість "тим негативним значенням, що його заробили поняття фемінізм та жіноче питання. На сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається ломка гендерних стереотипів. Проте, даному процесу суттєво заважають перешкоди минулого, старі стереотипи скептичного ставлення до гендерної рівності, а також викривлена, чи поверхнева інформація про становище жінки в суспільстві, радянський міф про рівноправ'я. Погляди на

роль чоловіка і жінки у суспільстві формуються в процесі соціалізації індивіда під впливом сім'ї, школи, засобів масової інформації, соціального оточення, а також політичних та державних структур. Актуальним на сьогоднішній день є формування позитивного ставлення до жінок-лідерів, які значною мірою впливають на формування масової свідомості населення. Як соціальний інститут **гендер** складається з:

1. Гендерних статусів – соціополових ролей, норм, що соціально визначаються суспільством і закріплюються через поведінку, жестикуляцію, лінгвістичною, емоціональною, психологічною предписаністю.
2. Гендерного розподілення праці – розподілення виробничої і домашньої праці між членами суспільства, що наділені різним тендерним статусом. Робота, розподілена в залежності від чоловічого і жіночого гендерного статусу, збільшує оцінку суспільством цих статусів: так, чоловічому статусу, як правило, відповідає більш престижна і високооплачуєма робота.
3. Гендерно передбачуваної родинної ролі – тобто прав та можливостей для кожного гендерного статусу в родині. Статуси в системі родинних зв'язків відбивають та підсилюють престиж і владу, розподіляючи різні гендери.
4. Гендерних біологічних (статевих) сценаріїв поведінки – нормативних зразків сексуальних бажань, сексуальної поведінки, що належить відповідно гендерного статусу. Члени домінуючого гендеру мають більше сексуальних прерогативів, члени підлеглого гендера можуть бути сексуально експлуатованими.
5. Гендерних якостей особистості – комбінацій характерних рис особистості, що моделюються тендерними нормами і надають певні почуття і поведінку членам різних гендерних статусів. Соціальні очікування інших у між особистісному спілкуванні постійно підтримують ці норми.
6. Гендерного соціального контролю – формальної і неформальної підтримки і винагороди за певний тип поведінки і, відповідно, покарання зневагою, соціальною ізоляцією, медичним лікуванням неконформістської поведінки.
7. Гендерної ідеології – що виправдовує існування гендерних статусів, особливо різниці в їхній оцінці суспільством. Домінуюча ідеологія (маскулінна) намагається придушити

критичний прояв думок, нав'язуучи свої оцінки за природні. 8. Гендерних іміджів (образів) – культурних репрезентацій гендера в символічній мові і творах мистецтва, що репродукують і легітимують гендерні статуси. Культура – головна підтримуюча сила домінування гендерної ідеології. Щодо особистості гендер будується на: 1. Категорії біологічної статі – визначається з моменту народження на основі наявності первинних ознак (геніталій). Біологічна стать може бути змінена шляхом хірургічного втручання. 2. Гендерної ідентичності – особистісного осмислення і прийняття своєї належності до певної статі. 3. Гендерного шлюбного і репродуктивного статусу – показним є виконання або відмова від одруження, народження дітей, родинні стосунки. 4. Гендерних сексуальних орієнтацій – соціально і індивідуально прийнятих зразків сексуальних почуттів, бажань, практики і ідентифікації з ними. 5. Гендерної особистості – що характеризується інтернаціоналізованими моделями соціально схвалюваних почуттів, емоцій, що слугують скріпленню родових структур, інститутів батьківства. 6. Процесів з відтворення гендеру – соціальної практики навчання гендерна „ правильної” поведінки, у тому числі і на вербальному рівні. Постійне репродукування гендерних відмінностей і домінування. 7. Гендерної презентації – показ , демонстрація себе як особистості, що має відповідні гендерні якості за допомогою одягу, косметики, прикрас та інших інформаційно значимих тілесних маркерів. Існують гендерні відмінності в сімейних цінностях. Так, жінки більшою мірою орієнтовані на народження і виховання дітей, духовне спілкування членів сім'ї, задоволення потреби в любові, особистому щасті, взаєморозумінні. Чоловіків же порівняно з жінками в сімейному житті більшою мірою приваблює можливість задоволення сексуальних потреб, ведення здорового способу життя, упорядкування побуту.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття гендера, історія його вивчення.
2. Теорії фемінності – маскулінності.

3. Основні соціально-психологічні характеристики жінок та чоловіків.
4. Теорія статевого диморфізму Геодакяна.
4. Теорія гендерної соціалізації.
5. Синдром домогосподарки.
6. Обмеження, котрі накладають традиційні жіноча та чоловіча роль.

Лекція 9.

Тема: Порушення в функціонуванні сім'ї.

Мета вивчення: Засвоїти уявлення про проблеми, порушення та дисфункції сім'ї.

Література:

1. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. – Книга 1–3. : [навч. посіб.] – К. : Главник, 2006. – 128 с.
2. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. – К.: Ніка-центр, 2011. – 296 с.
3. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
4. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
5. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка. – 2012. – С. 423-426.
6. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 113– 116.

Основний зміст:

Упродовж усього життєвого циклу сім'я стикається з різними труднощами і несприятливими умовами - хвороба, житлово-побутові незручності, конфлікти з соціальним оточенням, наслідки широких соціальних процесів (війна, економічна і соціальна криза і так далі). У зв'язку з цим перед сім'єю часто виникають непрості проблеми, які можуть негативно позначитися на її життєдіяльності. Дослідження труднощів, з якими стикається сім'я, йде в **двох напрямках**. Перше: дослідження сім'ї в умовах труднощів, що виникли в силу несприятливої дії соціальних процесів: війн, економічних криз, стихійних лих тощо. Друге: вивчення «нормативних стресорів» - труднощів, що зустрічаються в звичайних умовах, пов'язаних з проходженням сім'ї через

основні етапи життєвого циклу, а також чинників, що виникають при дії, порушують життя сім'ї: тривала розлука, розлучення, смерть одного з членів сім'ї, раптове важке захворювання і так далі. Усі ці обставини призводять до численних складних наслідків - проявів порушень в житті сім'ї : наростанню конфліктності взаємовідносин, зниженню задоволеності сімейним життям, послабленню згуртованості сім'ї, з одного боку, а з іншої - збільшенню зусиль членів сім'ї, спрямованих на її збереження і зростання опору труднощам. **Сімейні порушення** є складними утвореннями, що включають чинники, їх обумовлюючі (труднощі, з якими зіткнулася сім'я), несприятливі наслідки для сім'ї і її реакції(зокрема, осмислення порушень членами сім'ї). Численні труднощі, які виникають перед сім'єю і погрожують її життєдіяльності, можна розділити на наступні групи: 1. Гострі: раптова смерть одного з членів сім'ї, звістка про подружню зраду, раптова зміна в сім'ї і соціальному статусі : арешт одного з членів сім'ї, банкрутство тощо. 2. Хронічні: надмірне фізичне і психічне навантаження в побуті і на виробництві, складності при вирішенні житлової проблеми, тривалий і стійкий конфлікт між членами сім'ї тощо. 3. Пов'язані з різкою зміною образу життя сім'ї (життєвого стереотипу). Ця група психологічних труднощів виникає при переході від одного етапу життєвого циклу сім'ї до іншого (укладення шлюбу і початок спільного життя тощо). 4. Пов'язані з підсумовуванням труднощів, їх « накладенням» один на одного. Прикладом таких труднощів може бути необхідність практично одночасного рішення ряду проблем на початку другого етапу(відразу після появи в сім'ї першої дитини) - завершення освіти і освоєння професії, вирішення житлової проблеми, первинне обзаведення майном, догляд за дитиною. 5. Пов'язані з етапами життєвого циклу сім'ї(наприклад, зближення ідеологій батьківських сімей у молодожонів). Звичайні труднощі («нормативні стрессори»), з якими стикаються практично усі сім'ї. 6. Обумовлені несприятливими варіантами життєвого циклу (наприклад, якщо молодожони сталися з сімей з полярно протилежними ідеологіями). Це труднощі, які виникають за відсутності в

сім'ї одного з її членів (чоловіка, дітей). Причиною може бути розлучення, тривала розлука подружжя, смерть одного з членів сім'ї, бездітність. При усій різноманітності варіантів розвитку сім'ї відзначається ряд загальних джерел порушень: функціональна порожнеча(ситуація, коли одна з ролей, необхідна для успішного існування сім'ї, ніким не виконується, наприклад з відходом батька з сім'ї його доля у вихованні вже непоправна), труднощі адаптації до самої події, що породила несприятливий варіант розвитку. 7. Ситуаційні дії на сім'ю. До цієї групи відносяться труднощі відносно короткочасні, але що несуть загрозу функціонуванню сім'ї(серйозні захворювання членів сім'ї, великі майнові втрати і тому подібне). Велике значення в психологічній дії цих труднощів має чинник несподіваності(сім'я виявляється невідповідною до події), винятковості(легше пережити труднощі, що стосуються багатьох сімей), а також відчуття безпорадності (члени сім'ї упевнені в тому, що вони нічого не зможуть зробити для того, щоб узабезпечити себе у майбутньому). Сім'я може розглядатися як функціональна або дисфункціональна сім'я.

Функціональна (здорова) сім'я характеризується гнучкою ієрархічною структурою влади, ясно сформульованими сімейними правилами, сильною батьківською коаліцією, неушкодженими межпоколінними межами. Здорова сім'я - це сім'я в русі. Сімейні правила відкриті і служать позитивними орієнтирами для зростання. Чітка дистанція між поколіннями - один з компонентів в структурі добре функціонуючої сім'ї. **Нормально функціонуюча сім'я** - це сім'я, яка відповідально і диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняється потреба в зростанні і змінах як сім'ї в цілому, так і кожного її члена. Для стабільного браку характерні наступні ознаки: толерантність, повага один до одного, чесність, бажання бути разом, схожість інтересів і ціннісних орієнтації. Стабільний брак обумовлюється збігом інтересів і духовних цінностей подружжя і контрастністю їх особових якостей, а також умінням членів сім'ї вести переговори з усіх аспектів спільного життя. **Дисфункціональна сім'я** не забезпечує особового зростання кожного зі своїх членів. У

дисфункціональних сім'ях існування будь-яких проблем заперечується, випробовується недолік інтимності, почуття сорому використовується для мотивації індивідуальної поведінки, сімейні ролі є ригідними, індивідуальна ідентичність приноситься в жертву сімейній ідентичності, а індивідуальні потреби - потребам сім'ї в цілому.

Питання для самостійної роботи:

1. Сім'я як джерело психічної травми.
2. Стан глобальної сімейної незадоволеності.
3. Аномалії статево ролевої поведінки людини.
4. Порушення структурно-рольового аспекту життєдіяльності сім'ї.
5. Агресивна поведінка в сім'ї як засіб зниження напруги.

Лекція 10.

Тема: Психологічна корекція сімейних стосунків, арттерапія у допомозі сім'ї.

Мета вивчення: Засвоєння уявлень про основні техніки сімейної корекції.

Література:

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96с.
2. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція: навч. посібник. К.: Каравела, 2010
3. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. – Книга 1–3. : [навч. посіб.] – К. : Главник, 2006. – 128 с.
4. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї – Х.: вид-во «Новое слово», 2010, -238 с.
5. Психологія сім'ї: навчальний посібник / За заг. ред.: В.М. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2008. – 238 с.
6. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 113– 116.

Основний зміст:

Психологічна допомога сім'ї найчастіше подається через **типологічне консультування** або **психотерапію**, що спрямовані на вирішення психологічних проблем сім'ї за допомогою структурованого діалогу між консультантом і клієнтом. При цьому під психологічним консультуванням розуміють насамперед вплив, спрямований на корекцію міжособистісних стосунків клієнта в сім'ї. **Основна мета сімейного психологічного**

консультування - це надання психологічної допомоги через розмову з консультантом, який повинен допомогти людині у вирішенні сімейних проблем і налагодженні міжособистісних відносин з членами сім'ї і оточуючими. Стосовно до мети консультування висувуються такі **завдання**: - вислуховування клієнта, в результаті чого має розширитися його уявлення про себе і власної ситуації, виникнути їжа для роздумів; - полегшення емоційного стану клієнта, тобто завдяки роботі психолога-консультанта клієнту має стати легше; - прийняття клієнтом відповідальності за те, що відбувається з ним: людина повинна відчутти свою відповідальність і вину за те, що відбувається; - допомога психолога у визначенні того, як і що саме можна змінити в ситуації. **Психокорекція** це система заходів, спрямованих на часткову зміну, виправлення, поправка, що вносяться до прогнози, плани, проекти, програми в поведінці людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Існують декілька напрямів в корекційній роботі з сім'єю. **Психодинамічний напрям.** Для цього підходу характерною є велика увага, що приділяється аналізу історичного минулого членів сім'ї, їх неусвідомлюваних бажань, психологічних проблем і взаємних проєкцій, пережитих на ранніх етапах онтогенезу і відтворних в актуальному досвіді. Велике значення надається досягненню інсайта - усвідомленню того, як невирішені у минулому проблеми впливають на сучасні взаємовідносини в сім'ї і як з цього порушеного контексту стосунків виникають неконструктивні способи адаптації до життя у деяких її членів. Робота у рамках цього підходу вимагає великих зусиль як з боку психолога, так і з боку членів сім'ї, величезних витрат часу, що є економічно менш доцільним, але високоефективним. **Системний і стратегічний напрям.** Робота у рамках системного підходу будується на положенні про взаємодетерміновану особи і міжособових стосунків, згідно з яким стиль спілкування, характер взаємодії, тип виховання, з одного боку, і особові особливості членів сім'ї - з іншою, утворюють замкнутий, постійно такий, що відтворюється гомеостатичний цикл. **Еклектичний напрям.** Представники цього напрямку використовують

в корекційній роботі з сім'єю різні по своїх психологічних механізмах методи: групову дискусію, ролеві ігри, домашні завдання по модифікації поведінки, аналіз і інтерпретацію взаємовідносин тощо. **Арт-терапевтичні технології в роботі з сім'ями.** Теоретичною основою роботи з сім'єю в арт-терапії є **системний підхід**. Родоначальниками системного підходу можна назвати Б.Астрахана і Я.Агазаряна. Системний підхід в арт-терапії сім'ї передбачає визнання ієрархічного характеру її структури й функцій і прояв у ній: процесів, пов'язаних з між особистісною взаємодією членів сім'ї між собою й з арт-терапевтом, і тих процесів, які відображають динаміку індивідуальних змін членів сім'ї й прояв їхніх індивідуальних потреб і переживань. Урахування ієрархічного характеру взаємин у родині відбувається в арт-терапевтичній роботі за рахунок оцінки й різнорівневого аналізу: загальносімейних процесів і феноменів; міжособистісних процесів і феноменів (між окремими членами родини); внутрішньопсихічних процесів і феноменів (кожного члена родини); процесів на рівні сімейних підгруп (підсистем: дитяче-батьківських, партнерських, сиблінгових, прабатьківських). Основний акцент в арт-терапії родини робиться на вивченні структурно-функціональних особливостей сім'ї –на проникності її зовнішніх і внутрішніх (особистих) меж –і динаміки сімейної структури. Методика “Сімейна фотографія”, методика “Сімейна скульптура”, методика “Сімейна хореографія”, методика “Сімейна ритуал”. **Напрямки психологічної допомоги сім'ям, що вирощують дітей з особливими потребами.** На сучасному етапі важливого значення набуває сприйняття сім'ї як цілісності, що потребує спрямування соціально-педагогічної роботи не тільки на реабілітацію дитини, але й на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, пов'язаних з вихованням дитини з особливими потребами. Тому важливого значення при побудові стратегії надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, мають базові положення теорій: психолого-педагогічних закономірностей розвитку дитини з психофізичними порушеннями як результату складного процесу

його соціалізації (Т.А. Власова, Л.С. Виготський, В.І. Лубовський, Д.Б. Ельконін) та розвитку в умовах дизонтогенезу, який потребує створення спеціального корекційно-розвиваючого середовища. Таким сім'ям необхідна комплексна психолого-педагогічна допомога. До роботи з сім'єю, що має дитину з особливими потребами, слід підходити з гуманістичних позицій, орієнтувати батьків на випереджаючу підготовку дитини до життя, виробляти уміння мислити категоріями майбутнього, формувати позитивні перспективи її розвитку. До порушень адаптації таких дітей, що найчастіше зустрічаються, відносять "комплекс жертви", який виражається в апатії, відмові від відповідальності за себе й інших, безпорадності, зниженні самооцінки, та "комплекс знедоленості", для якого характерною є звичка розраховувати лише на самого себе. Подібне емоційне самопочуття здійснює негативний вплив на душевне благополуччя як батьків, так і їх дітей, на їхні стосунки з оточуючими, а також підсилює соціально-психологічні та особистісні конфлікти, спричиняє серйозні проблеми у навчанні і засвоєнні соціальних норм поведінки дитини. Важливим напрямком роботи психолога є корекція, оскільки батьки не завжди поінформовані про причини відхилень, методи психокорекції, взаємодії з дитиною, а також про подолання різних труднощів у навчанні, вихованні та спілкуванні з дитиною в сім'ї. В.В. Ткачова, насамперед, виділяє такі напрямки, як: – гармонізація сімейних стосунків; – корекція психічного стану матері; – корекція дитячо-батьківських стосунків; – допомога в адекватній оцінці можливостей дитини (як фізичних так і психологічних); – навчання матері спеціальним корекційним і методичним прийомам, необхідним для проведення занять з дитиною в домашніх умовах; – навчання матері спеціальним виховним прийомам, необхідним для корекції особистості дитини.

Питання для самостійної роботи:

1. Сучасні моделі сімейної психотерапії сімейних стосунків.
2. Основні підходи до сімейного консультування.
3. Робота з сім'єю як системою.
4. Соціально-психологічна допомога та підтримка сім'ї.

5. Технології ефективної взаємодії батьків та дітей.
6. Поняття психотерапевтичної функції сім'ї.
7. Планування, етапи та результати консультативної роботи з сім'єю.